

Нормативна регуляція соціальної поведінки. девіантна та делінквентна поведінка особистості

1. Нормативна регуляція поведінки та її вплив на поведінку особистості.
2. Психологічні аспекти правової поведінки.
3. Психологічна характеристика девіантної поведінки.

Людина як особистість формується під впливом системи соціальних відносин, у яку вона включена. Особистість - носій свідомості з індивідуально-типовою структурою психологічних властивостей та якостей, що вибірково ставиться до навколишньої дійсності та виконує визначені соціальні ролі. Поведінка особи в суспільстві визначається сукупністю соціальних норм.

Соціальні норми обумовлені суспільним буттям та історичним розвитком суспільства (держави), визначаючи цілі, межі, умови та форми поведінки людей у значимих для життєдіяльності суспільства або соціальних груп сферах, а також у конкретних ситуаціях, коли приймається усвідомлене рішення діяти так чи інакше.

Соціальну норму визначають як "правило, вимогу суспільства до особистості, у яких визначений більш-менш точно обсяг, характер, а також межі можливого і припустимого в її поведінці" (Є.М. Пеньков). Ці правила і вимоги можуть бути закріплені в письмових джерелах (законах, статутах, документах і т. ін.), відображені в політичній і художній літературі. Однак закріпленням у письмових джерелах існування соціальної норми не вичерпується. Більшість норм об'єктивуються, виражаються зовні і доводяться до спільноти людей через погляди і переконання, зразки поведінки, що повторюються з покоління в покоління (мораль, звичаї, традиції) та відтворюються досить регулярно й у масовому масштабі.

Соціальні норми-продукт пізнання і переробки у свідомості людей інформації про минуле і теперішнє, про найбільш раціональні форми поведінки і діяльності, що виправдали себе на практиці і ведуть найкоротшим шляхом до корисного результату. "Виступаючи як потужні засоби соціальної регуляції поведінки, соціальні норми є "мостом", що пов'язує воєдино всі прояви особистості людини, її поведінки з найважливішими інститутами сучасного суспільства, його структурою, його вимогами" (М.І. Бобнєва).

Нормативна регуляція поведінки та її вплив на поведінку особистості

Врегульованість життєдіяльності людей в суспільстві, так звана нормативність поведінки, забезпечується низкою різнобічних вимог, які мають системний характер, соціальну спрямованість та називаються соціальними нормами.

Соціальні норми - невід'ємний елемент суспільного управління, засіб орієнтації поведінки особистості (соціальної групи) у конкретних соціальних умовах і, водночас, засіб контролю з боку суспільства за їх поведінкою. За допомогою соціальних норм здійснюється нормативна регуляція поведінки окремої людини чи соціальної групи (колективу). Нормами, що відображають інтереси соціальних груп, задаються (пропонуються, дозволяються, забороняються) визначені форми поведінки, характер відносин, мета і засоби її досягнення. Звідси випливає, що соціальні норми історично мінливі й у них виявляються всі протиріччя суспільства.

Соціальні норми регулюють тільки таку поведінку, що має суспільний характер, тобто пов'язану з взаєминами між індивідами, групами, колективами, суспільством у цілому. Цим соціальна норма (правова, моральна, політична тощо) відрізняється від норми технічної, медичної або біологічної, які встановлюють характер взаємодії з природними чи створеними людиною об'єктами.

Соціальні норми можна розглядати як зразки, моделі реальної поведінки людей, програму людської практичної діяльності в зв'язку з тією чи іншою конкретною соціальною ситуацією. Вони закріплюють таку поведінку, що виражає типові соціальні зв'язки і відносини, характерна для більшості представників соціуму (конкретної соціальної групи), схвалюється та здійснюється ними.

Особистісний аспект соціального нормування поведінки може бути визначений як соціалізація - процес і результат засвоєння й активного відтворення індивідом соціального досвіду, здійснюваний у спілкуванні і діяльності. Вона може відбуватися як стихійно, при впливі на особистість різних обставин життя в суспільстві, що мають іноді характер різноспрямованих чинників, так і завдяки цілеспрямованому формуванню особистості. У вітчизняній психології проблема соціалізації розробляється в рамках диспозиційної концепції регуляції поведінки, тобто системи ієрархій залежно від включеності індивіда в різні соціальні відносини (формальні і неформальні).

Основними властивостями соціальної норми є її корисність, обов'язковість і фактична реалізація в поведінці людей.

З названих трьох властивостей норми вихідним є її суспільна корисність, обумовлена об'єктивними соціальними процесами в житті суспільства.

Економічні та інші закономірності соціального життя сприймаються людьми, набувають форми інтересів, цілей, мотивів їхніх вчинків, виражаючи прагнення відповідних соціальних груп, перетворюються в правила поведінки і стають соціальними нормами.

Корисність соціальної норми, по-перше, відносна, оскільки норма, корисна для інтересів однієї соціальної групи, може бути нейтральною або навіть шкідливою для іншої; по-друге, корисність норми мінлива в просторі й часі, вона змінюється відповідно до змін у суспільних умовах життя людей. Якщо норма через ті або інші причини втрачає суспільну корисність (наприклад, змінилися суспільно-економічні умови), вона хоча й залишається обов'язковою через чинні приписи і фактично реалізується громадянами, але її соціальні наслідки дії будуть шкідливими, щонайменше-нейтральними. У той же час. при втраті нормою обов'язковості (наприклад, заборона позашлюбних стосунків) навіть об'єктивно корисні правила поведінки будуть виконуватися далеко не всіма, кого вони стосуються. Це призведе до зниження ступеню ефективності норми і до поступового її витіснення іншими правилами. Нарешті, норма зовсім утрачає своє значення, якщо при наявності двох перших властивостей відсутня третя-фактичне її здійснення, реалізація в поведінці людей.

Для будь-якої соціальної норми характерною є конкретність змісту й абстрактність (неперсоніфікованість) адресата, що дозволяє їй бути регулятором для різних осіб і в різних ситуаціях, стабілізуючи і розвиваючи суспільні відносини в напрямі, що відповідає інтересам не лише конкретної соціальної групи, але й суспільства в цілому.

Незважаючи на наявність низки загальних властивостей, соціальні норми різняться між собою, часом дуже істотно. Як спільне між усіма ними, так і розходження в їхніх властивостях, структурі і регулятивних можливостях слід враховувати, якщо прагнути глибше зрозуміти причини, природу і механізм різноманітних соціальних відхилень.

Основними видами нормативних систем у сучасному суспільстві є: право, мораль, звичаї і традиції.

Право - єдина (неальтернативна) для конкретного суспільства сукупність норм, що закріплює вже сформовані відносини, у т. ч. загальнолюдські, або визнає припустимими (обов'язковими) соціально корисні варіанти поведінки, які не мали до того масового характеру. Для правових норм характерне: текстуальне закріплення; видання і скасування в офіційному, встановленому законом порядку компетентними органами держави; чіткий і однозначний опис варіанту поведінки

або її меж; наявність санкцій за їх порушення; забезпечення дотримання силою держави.

До особливостей правових норм можна віднести наступні;

- кожна правова норма містить опис основних ознак поведінки (вчинку або діяльності індивіда/групи);
- передбачена в нормі права модель поведінки вказує на відношення держави до цієї моделі (наказує, дозволяє або забороняє);
- кожна правова норма закріплює не одну, а декілька моделей поведінки - щонайменше двох учасників взаємодії. З огляду на наявність визначених державою санкцій, слід зазначити, що в нормі права закріплена модель не стільки індивідуального вчинку, скільки взаємодії осіб і соціальних груп. Право є зовнішньою стосовно людини системою розпоряджень, що керують її поведінкою, а самі правові вимоги завжди пов'язані з зовнішнім авторитетом (закон, влада). Коли індивід добровільно і свідомо виконує правові розпорядження, вони стають його переконаннями, тобто переходять у структуру моралі.

Мораль - альтернативна (неоднорідна) система, представлена загальноприйнятими в суспільстві нормами та нормами певних прошарків і груп населення. Вони також закріплюють уже сформовані правила і цінності суспільства (групи), але переважно у вигляді оціночних суджень (порядно - непорядно, чесно - нечесно, справедливо - несправедливо). Для моральних норм характерне: неістотність текстуального закріплення, забезпечення дотримання авторитетом спільноти, санкція за порушення у формі суспільного осуду. При цьому мораль регулює поведінку переважно через моральні принципи (внутрішні імперативи) людини, хоча зовнішнє схвалення або осуд вчинку також мають велике значення.

Деякі моральні норми допускають певні розбіжності при їхньому буквальному тлумаченні, оскільки вони істотно різняться в територіальному і часовому вимірах. Зовнішня "однаковість" вчинків не істотна для моралі: важливо, щоб спонукання і цілі особи відповідали моральним критеріям, що схвалюються даною соціальною групою.

Звичай і традиції - закріплюють історично сформовані, зручні і звичні зразки поведінки, переважно правила співжиття та взаємодії людей. У основі сили їх впливу на особу лежить побутова і психологічна корисність (побутові свята, обряди тощо). Як правило, звичаїв і традицій дотримуються досить послідовно:

існує мало приводів відхилятися від них, бо вони стають звичною рисою способу життя, зручні в межах даної соціальної групи не тільки більшості, але й "всім і кожному". У цьому їх немаловажна відмінність від інших нормативних систем.

Кожна з перерахованих нормативних систем відрізняється своєрідністю змісту і методами впливу на поведінку людей. У сукупності норми різних видів утворюють надзвичайно ефективний регулятор людських вчинків, що використовує широкий спектр засобів: заохочення і покарання, підбадьорення і погроза примусу, звертання до почуття совісті та обов'язку і громадський осуд тощо. При цьому не слід вважати, що неофіційні норми порушуються рідше, ніж офіційні (правові): такі порушення не так помітні і не викликають такого соціального резонансу, як правопорушення. Має значення також те, що правова норма з психологічної точки зору є заборонною, тобто не містить позитивної програми, не вказує, як люди не і поводитися в тій або іншій ситуації. Навпаки, норми моралі, звичаї і традиції - за своїм змістом спрямовують чи наказують, визначають, як потрібно вчиняти, яка поведінка є соціально схвалюваною.

Нормативні системи часто перетинаються і доповнюють одна одну (наприклад, моральна норма визначає зміст правової). Взаємодіють санкції норм різних видів, або норма одного виду може підкріплюватися санкцією норми іншого виду (наприклад, злочин може спричинити також до морального осуду та кадрових заходів). Загалом, майже кожне відхилення від норми одного виду так чи інакше стосується і норм іншого виду, потрапляє до сфери їхньої дії.

Варто враховувати, що системи соціальних норм неоднорідні і далеко не всі вони відбивають інтереси суспільства в цілому або більшості населення. Тільки система правових норм єдина, але поряд із нею існує значна кількість систем моралі. Крім того, можна виділити системи норм специфічних, тобто характерних для способу життя різних прошарків і груп населення: традиції робочої сім'ї, правила професійної етики, звичаї старшого покоління, особливості молодіжної моди, звички підлітків і т. ін. Багатозначність норм пояснює співіснування моралі більшості населення і моралі злочинної, звичаїв прогресивних і консервативних, традицій представників різних національностей, що проживають на одній території.

Соціальні норми не залишаються незмінними, але ступінь їхньої динамічності-статичності різниться. Оскільки вони відображають інтереси відповідної соціальної спільності, закріплюють її зовнішні і внутрішні зв'язки та відношення, то й змінюються разом із ними - інакше через зміну способу життя вони застаріють, утратять своє регулятивне значення. Таким чином, основну частину нормативної системи складають чинні на даний момент соціальні норми, що

адекватно відображають існуючі суспільні потреби; вона доповнюється нормами, що вже втратили свою значимість і об'єктивно заважають суспільному прогресу, а також нормами, що не цілком склалися і не всіма прийняті, тобто випереджають існуючі нормативні вимоги.

Якщо суб'єкт знає вимоги норми і згодний із ними, то він засвоює їх у якості власних принципів. "Нормативні стандарти поведінки закріплюються як у масовій і індивідуальній психіці, навичках і свідомості людей, так і в їхніх взаємних відношеннях" (ПО. Дробницький). Норма усвідомлюється людиною як доцільна, вигідна, бажана поведінка і здійснюється. Відхилення від соціальної норми - недотримання її вимог, вибір іншого (ненормативного) варіанту поведінки.